

ХУЖЖАТЛАРНИ ПРОФИЛЬАКТИК КОНСЕРВАЦИЯ ҚИЛИШ ВА ХОРИЖИЙ ИЛМИЙ КУТУБХОНАЛАР ФОНДЛАРИНИ САҚЛАШ ТАЖРИБАЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10033458>

Умаралиева Феруза Фахриддин қизи

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти “Кутубхона фондлари ва библиографияшунослик” кафедраси ўқитувчиси

Матмурадова Малика Исаевна

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти “Кутубхона фондлари ва библиографияшунослик” кафедраси ўқитувчиси

Анотация

Жамият келажак авлодлар олдида маданий меросни асраб-авайлаш учун доимо масъулдир. Бу қоида, айниқса, бир томондан, бизгача етиб келган тарихий ва маданий ёдгорликларнинг қадр-қимматини чуқур англаб етаётган, иккинчи томондан, уларнинг йўқ бўлиб кетиши хавфи ортиб бораётган замонамизда айниқса долзарбдир. Йирик шаҳарларда доимий равишда ёмонлашиб бораётган экологик, иқтисодий ва сиёсий вазият, беқарорлик, вандализм ва ҳужжатларни эътиборсиз қолдириши ҳолатлари туфайли кутубхоналарда ва архивлар фонди ёъқ бўлиши хавфи остида турибди. Уибу мақоланинг мақсади - фаолияти ҳужжатларни бошқариши ва ривожлантириши билан боғлиқ бўлган кенг доирадаги мутахассисларни чет элда ҳужжатларни муҳофаза қилишининг қонунчилик ва ҳуқуқий жиҳатлари билан таништириши, шунингдек, фойдаланиши мумкин бўлган механизmlар ва усусларни кўрсатишидир.

Калит сўзлар

кутубхона ҳужжатлари, реставрация, консервация, хориж тажрибалари, халқаро марказлар, халқаро уюшмалар, ривожланган давлатлар, қозоз мустаҳкамлиги, қайта тиклаш, архив ҳужжатлари, Россия Фанлар академияси кутубхонаси, ҳужжатларни муҳофаза қилиши, профилактик консервация.

Аннотация

Общество всегда несет ответственность за сохранение культурного наследия для будущих поколений. Это правило особенно актуально в наше время, когда, с одной стороны, мы глубоко осознаем ценность дошедших до нас памятников истории и культуры, а с другой стороны, возрастает опасность их исчезновения. Из-за постоянно ухудшающейся экологической, экономической и политической ситуации в крупных городах, нестабильности, вандализма и запущенности

документы, библиотеки и архивы находятся под угрозой исчезновения. Цель данной статьи – ознакомить широкий круг специалистов, деятельность которых связана с управлением и разработкой документов, с законодательными и правовыми аспектами защиты документов за рубежом, а также показать механизмы и методы, которые можно использовать.

Ключевые слова

библиотечные документы, реставрация, консервация, зарубежный опыт, международные центры, международные ассоциации, развитые страны, прочность бумаги, реставрация, архивные документы, Библиотека Российской академии наук, защита документов, профилактическая консервация.

PRACTICES OF PREVENTIVE CONSERVATION OF DOCUMENTS AND PRESERVATION OF FOUNDATIONS OF FOREIGN SCIENTIFIC LIBRARIES

Abstract

Society is always responsible for preserving cultural heritage for future generations. This rule is especially relevant in our life, on the one hand, we are deeply aware of the value of historical and cultural monuments that have come down to now, and on the other hand, the danger of their extinction is increasing. Due to the ever-deteriorating environmental, economic and political situation in major cities, instability, vandalism and neglect of documents, libraries and archives are in danger of extinction. The purpose of this article is to familiarize a wide range of professionals whose activities are related to the management and development of documents with the legislative and legal aspects of document protection abroad, as well as to show the mechanisms and methods that can be used.

Key words

library documents, restoration, conservation, foreign experiences, international centers, international associations, developed countries, paper strength, restoration, archival documents, library of the Russian Academy of Sciences, document protection, preventive conservation.

Кутубхоналар, улар сақлаган қийматлардан қатъи назар, уларга киришни таъминлаш, уларни фойдаланувчига тақдим этиш учун мўлжалланган. Шунинг учун объектив равишда қарама-қарши функцияларни бажариш керак: маданий ва тарихий ёдгорликларни сақлаш ва шу билан бирга, ҳозирги ва келажак авлодлар учун улардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш лозим. Шуни эсда тутиш керакки, кутубхоналар инсоният томонидан тўпланган ютукларни сақлаш учун келажак авлодлар

олдида бевосита моддий, касбий ва маънавий жавобгар бўлган муассасалардир.

Кутубхоналарда сақланаётган хужжатлар асосан қоғозда тайёрланади ва сақлаш ва фойдаланиш жараёнида аста-секин нобуд бўлади. Табиий қариш, сақлаш режимининг бузилиши, китобхонларнинг ноаниқлиги, ҳам баҳтсиз ҳодисалар, ҳам табиий оғатлар натижасида юзага келган фавқулодда вазиятлар кутубхона ёдгорликларининг йўқолишининг асосий сабаблари ҳисобланади. Бинобарин, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш масалалари кутубхона олимлари, биологлар, кимёгарлар ва бошқа мутахассислар томонидан олиб бориладиган илмий тадқиқотларнинг алоҳида соҳасига айланди.

Тўпламларни сақлаш масалалари тобора қўпроқ маҳсус кутубхонашунослик мавзусига айланиб бораётгани бежиз эмас. Маданият ва санъат қадриятларини асраб-авайлаш ва тиклаш бўйича билим ва тажриба жамият замондошлари ва келажак авлодлар учун маданий меросни асраб-авайлашни таъминлаш учун самарали воситалар ва усусларни яратиш зарурлигини англаб етганда жуда муҳим бўлади.

Ривожланаётган шаҳарлар шароитида тарихий ва маданий меросни асраб-авайлаш замонамизнинг глобал муаммоларидан биридир.

Хорижий амалиётда биринчи уюшган уриниш Ватикан кутубхонаси куратори кардинал Франс Эрле томонидан амалга оширилган. У 1898 йилда Сан-Гален шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро кутубхоналар конференциясида мавжуд реставрация усусларини қайта кўриб чиқиш ва илм-фан ёрдамига мурожаат қилишга чақирди. Тахминан бир вақтнинг ўзида Англияда Санъат, ишбильармонлар ва тиҷоратни рағбатлантириш жамияти эскириш ва эскиришни ўрганиш учун тузилган комиссиядан ҳисбот олди. 1899 йилда Дрезденда архивчилар конференцияси, 1900 йилда Парижда кутубхоналар конгресси бўлиб ўтди, унда ёзма хужжатларни сақлаш муаммолари кўриб чиқилди. 1908-1911 йилларда бу масала Германия, Италия ва АҚШда ҳам кўтарилган.

Қайта тиклаш тамойиллари кўплаб муаллифларнинг асарларида келтирилган ва сезиларли фарқларга эга. В. И. Стеблевский қайта тиклашнинг қуидидаги тамойилларини келтиради:

1. Энг аввало, яна йўқ бўлиб кетиш хавфи остида бўлган шикастланган китоблар тикланади.
2. Қайта тиклаш қайта тикланган китобнинг мустаҳкамлигига, унинг ахборот ва бадиий қийматига путур этказмаслиги керак.

3. Бадиий тарзда ишлаб чиқилган боғловчи, боғловчининг умуртқа поғонаси ёки уларнинг қолган қисмлари, тахталар, металл қисқичлар, бош қофозлар, китоб плиталари, автографлар, сўнгти қофозлар, айниқса, турли хил ёзувлар билан сакланиши ва кейинчалик реставрацияда қўлланилиши, фойдаланилмагани китоб ўрамидан чиқарилгандан кейин қолган материал тикланган китоб билан бирга китоб фонди сакловчисига қайтарилиши керак.

4. Қайта тикловчи материалларни йиғишга алоҳида эътибор берилади. Уларнинг табиати, ташқи кўриниши ва асосий техник кўрсаткичлари бўйича тикланган китоб материалларига ўхшашлиги маъқул.

5. Қайта тиклашда аввалги реставрация материалларини олиб ташлаш керак бўлиши мумкин. Шунинг учун, реставрацияда ишлатиладиган ёпиштирувчи моддалар сувда осонгина эриши керак, бу реставрациянинг қайтарилишини таъминлайди.

6. Қайта тикланган китобнинг йўқолган рангли қисмлари (қофоз, чарм, боғловчи материаллар, капитал иплар) рангли реставрация материаллари билан тикланади. Китобни реставрация қилиш учун тўплам ёки бўяш материалини танлашда, тикланган материалнинг рангини асл нусхага кўп вақт талаб қиласиган синчковлик билан мослаштиришга мурожаат қиласдан, тикланган ва реставрация материаллари рангларининг ўйғун комбинациясига эришиш керак.

7. Фан-техника тараққиёти ютукларидан фойдаланган ҳолда реставрация харажатларини камайтириш, ишларни ташкил этишни такомиллаштириш, реставраторларнинг касбий тайёргарлигини ошириш реставрация устахонаси жамоасининг энг муҳим вазифасидир.

8. Йўқ бўлиб кетиш хавфи остида турган жуда яроқсиз китоблар китоб учун энг хавфсиз усуллардан бирида кўчирилади ва китобнинг ўзи маҳсус қутида сакланади.[1]

Шу билан бир қаторда Россия давлатида ҳам кутубхона ва архив хужжатларини саклаш уларга ишлов бериш каби ишларига катта эътибор қаратилди.

И.П.Сахаров Россияда реставрациянинг назарий контсепцияси асосчиси бўлди: мустаҳкамлаш, эски ёғни ўчириш, қўшимчаларни ёъқ қилиш, ёъқотишларни тиклаш: ранг ва шаклни қайта тиклаш каби ишларни амалга оширган. XIX асрнинг иккинчи ярмида Мстера ва Палехнинг анъанавий ҳунармандчилиги асосида хусусий реставрация устахоналари пайдо бўлди. Шу билан бирга реставрация фаолиятида (кимёвий лабораториялар,

фотография, вилоятлардаги музейлар учун нусхалар тайёрлаш ва бошқалар) техник ва технологик усуллар қо‘ланила бошланди.

Россияда қайта тиклаш фаолиятининг бошланиши 1743 йил деб ҳисобланади. Георг Кристофер Гrot ва Лукас Конрад Пфандзелт (Фанзелт) Санкт-Петербургга император Елизавета Петровнанинг таклифиға биноан таклиф қилинди. Уларнинг вазифаларига "расмларга қарааш", яъни йигиш ва тиклаш юкландган. Россия реставрация мактабининг шаклланиши нафакат янги усулларни (базани мустаҳкамлаш учун янги боғловчи) ишлаб чиқкан уста экспериментатор Андрей Филиппович Митрохин номи билан боғлик (базаларни элим, асал ёрдамида мустаҳкамлаш), балки рус реставрация мактабини ҳам асосчисидир.

1829 йилда қоғознинг мустаҳкамлиги муаммоси чуқурроқ ўрганилди ва қоғозни ишлаб чиқариш технологияси бузилганлиги сабабли адабиётлар йўқ бўлиб кетмоқда, деган хуносага келинди. 1842-йилда улар чарм боғламларнинг йўқ бўлиб кетиш сабабларини ўрганишга киришдилар, 1858-йилда эса консервациянинг долзарб муаммолари бўйича тадқиқотлар олиб боришли.

Россия Федерациясининг кутубхона фондларини сақлаш миллий дастури доирасида иккита давлат стандарти биринчи марта қайта қўриб чиқилди: ГОСТ 7.48-2002 "СИБИД. Ҳужжатларни сақлаш. "Атамалар ва таърифлар" [2] ва ГОСТ 7.50-2002 "СИБИД. Ҳужжатларни сақлаш. Умумий талаблар". Улар жорий этилганидан бери факат ушбу иккита стандарт кўплаб давлатлари ҳудудида ҳужжатларни сақлаш соҳасидаги норматив ҳужжатлар бўлиб келган. ГОСТ 7.50-2002. "Ҳужжатларни консервация қилиш" ҳужжатларнинг сақланишига, шу жумладан сақлаш режимига, барқарорлаштириш ва тиклашнинг технологик жараёнларига ва ушбу жараёнда фойдаланиладиган материалларга қўйиладиган умумий талабларни белгилайди. ГОСТ ҳужжатларни сақлаш усулларини этарлича батафсил тавсифлайди. Стабиллаштириш ва тиклашга келсак, биз ушбу ҳодисалар учун аниқ ҳужжатда таърифларни топа олмаймиз, гарчи манба матнида барқарорлаштириш тартиби тушунирилган. [3]

1990 йилда Америка кутубхоналар уюшмаси таркибида кутубхона фондларини сақлаш стратегиясини ишлаб чиқиши учун қо‘мита тузди. 1991 йилда Ассоциация кенгаши "Кутубхона фондларини сақлаш сиёсати" номли ҳужжатни қабул қилди. Сақлаш кутубхоналар фаолиятининг марказий қисми сифатида эътироф этилади. Фойдаланувчи томонидан талаб қилинадиган маълумотларни ўз ичига олган барча турдаги оммавий ахборот воситалари -

қоғоз, синтетик ва бошқа материалларнинг сақланишига эътибор бериш таклиф этилади. Электрон тармоқларда мавжуд бўлган қимматли маълумотлар унга нафақат жорий, балки ретро киришни ҳам таъминлаш учун қатъий шаклга айлантирилади. Табиатни муҳофаза қилиш бўйича анъанавий чора-тадбирлардан ташқари, магнит сақлаш воситаларини янгилаш ва ислоҳ қилиш, уларни компьютер вирусларидан ва руҳсатсиз фойдаланишдан ҳимоя қилиш имкониятларини ҳисобга олган янги технологиялар ишлаб чиқилмоқда. Ҳужжатларнинг моддий базаси ҳолатини барқарорлаштирувчи сақлаш жойларида шароитлар яратишга катта эътибор қаратилмоқда. Америка тажрибаси шундай батафсил тасвирланган, чунки у тақлид қилишга лойиқдир. Бу кутубхона фондини асраб-авайлаш борасида олиб борилаётган ишлар қўлами ва кутубхона фаолиятининг ушбу соҳасига жиддий муносабатда бўлганидан далолат беради.

XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб қоғозга бўлган эҳтиёж у ишлаб чиқарилган ресурсларидан кескин ошиб кетди; қоғоз арzon, аммо камроқ бардошли ёғоч ресурслари, худди шундай мўрт бўёклардан тайёрлана бошлади, улар охир-оқибат сулфат кислотага айланади. Бу қоғозни астасекин коррозияга олиб келади. Натижада, масалан, 1940-йилда босилган нашрлар ҳозирда ўз кучини 60% дан ортигини йўқотди ва XX аср бошидан бери қоғоз асл кучининг атиги 4% га эга. Ҳозирда фойдаланилаётган китоб блокларини узлуксиз боғлаш китобларнинг интенсив айланиси, уларни нусхалаш шартлари (уларнинг сиртини текислаш ва кучли ёруғлик нурланишини талаб қиласидиган) учун мўлжалланмаган. Энг паст даражадаги қоғоздан тайёрланган газеталардир.

Эксперт ҳисоб-китобларига кўра, Германияда ҳалокат таҳди迪 остида кутубхона фондининг 15 фоизи ва архив фондининг 20 фоизи, АҚШда кутубхона фондининг 20 фоизи мавжуд. Мамлакатимизда бундай маблағларнинг улуши тахминан 30% ни ташкил қиласиди. Бироқ, мутлақ маънода, биз миллионлаб (10 миллионгача) жилдлар ҳақида гапирамиз.

Россия Фанлар академияси кутубхонасининг консервация хизмати.

Россия учун кутубхона фондларини сақлаш масалалари доимо долзарб бўлиб келган. Бу республикадаги деярли барча кутубхоналарда ҳужжатларнинг ёмон сақланиши, фондларнинг кўплиги ва турличалиги, китоб сақлаш хоналарнинг ҳаддан ташқари юклангандиги, кутубхона биноларининг норационал лойиҳалари, юқори сифатли реставрация материалларининг йўқлиги ва консервациянинг қимматлиги билан боғлик. Й.П.Нюкшнинг та’кидлашича, илмий консервация ва реставрация асослари

инқилобдан олдинги даврда энг йирик музей ва архивларда қо'йилган. 1918-йилда фармон чиқарилди, унга ко'ра кутубхоналар ва китоб депозитарийлари давлат муҳофазасига олинди. Бу маданий бойликларни қутқариш ва тиклаш билан шуғулланадиган мавжуд муассасаларни ривожлантириш ва янгиларини яратиш бўйича фаолиятни фаоллаштиришга ёрдам берди.

1930-йилларда яна бир муҳим ҳужжат пайдо бўлди - Халқ Комиссарлари Кенгашининг "Кутубхона фондини сақлаш учун жавобгарлик тӯғрисида" ги карори, унда китоб фондларининг жисмоний ҳолати вазифаси мустакил аҳамиятга эга. Бу воқеа китоб фондларини асраб-авайлаш учун кутубхона ишларини ташкил этишнинг бошланишига олиб келди. Москва ва Ленинградда мамлакатнинг учта йирик кутубхонасида китоб бойлигини сақлаш масалалари билан шуғулланувчи бўлинмалар пайдо бўлмоқда. Й. П. Нюокша фикрича, бу муассасаларнинг асосий вазифалари турли илмий тадқиқотлар олиб боришдан иборат: маҳсус материаллар, асбоблар, асбоб-ускуналар ва ишчиларнинг маълум малакавий тайёргарлигидан фойдаланган ҳолда ишларни бажариш орқали фондларнинг сақланишини амалий таъминлашда; кутубхона ичида ва ташқарисида илмий-услубий, тушунтириш ва маслаҳат ишларида.

1714-йилда Пётр I буйруғи билан ташкил этилган энг қадимги Россия давлат илмий кутубхонаси учун фондларни сақлаш муаммолари доимо долзарб бўлиб келган. Сабаби ўз давридаа, эҳтимол, фондларнинг хавфсизлигига баъзан фожиали таъсир кўрсатадиган энг кўп синовлар эди: кутубхона фондларининг кўплаб ўтказмалари, ҳужжатларни яроқсиз бино ва иншоотларда сақлаш, Невадаги сув тошқини пайтида сув тошқини, 1747 йилдаги ёнфинлар.

РФАКнинг дастлабки фондлари шакллантирилди ва Пётр1 ёзги саройида сақланган. Китоблар Москвадан, Аптекарский Приказдан, Готторп кутубхонасидан ва Ригадан Курланд Герцоглари кутубхонасидан олиб келинган. 1728 йилдан бошлаб кутубхонанинг китоб фондлари Васильевский оролида шу мақсадда маҳсус қурилган Кунсткамера биносида жойлаштирилди. Китоблар қимматбаҳо боғичлар билан ҳимояланган ва мис панжарали кучли ёғоч шкафларда сақланган эди. Кунсткамерадаги ҳаво йўлларнинг нотўғри ишлаши туфайли 1947 йил 5 декабрда ёнгин содир бўлди, натижада кўплаб китоблар ва қўлёзмалар зарар кўрди. Келажақда ушбу тадбир аудит ва текширишлар учун имконият бўлиб хизмат қилди. 1848-йилда "Император Фанлар академияси кутубхонасидан фойдаланиш

тартиби то‘г“рисидаги Низом” қабул қилиниб, унда биринчи марта хужжатларнинг жисмоний ҳавфсизлигига, уларни қайта тиклаш ва бөг“лаш масалаларига э’тибор қаратилди.[7] 1901-йил 8-январда кутубхонадаги иситиш тизимининг эскирганлиги сабабли иккинчи ёнгин содир бўлиб, 1500 жилд йўқолган.

1924-йилда кутубхона ўз фондларини Бирзхевая линиясига янги мақсадли бинога кўчиришни бошлади. Кутубхонанинг янги бинога кўчиши энг кучли сув тошқинларидан бирига тӯғри келди, бунинг натижасида коллекцияларнинг бир қисми сув билан намланган. Бу воеа 1924-йилги тошқиндан кейин китобларнинг йўқ қилинишининг биологик сабабларини ўрганган ва тавсифлаган таникли микробиолог академик Омелянский В.Л. ни бефарқ қолдирмади (Омелянский ВЛ, 1925). РФАК китобларининг тақдири доимо кўплаб олимларни ташвишга солиб келган, чунки улар ўз ишлари давомида унинг фондларига доимо дуч келишган. Кутубхонанинг хужжатли бойлигини саклаш масалалари академик Э.В.Тарле, И.Ю. Крачковский, СССР Фанлар академиясининг муҳбир а’зоси О.А.Добиаш-Рождественская томонидан қо‘ллаб-кувватланди.

Россия Фанлар академиясининг кутубхонасида тўпламларни саклаш билан шуғулланадиган маҳсус бўлимни ташкил этиш зарурати тахминан 50 йил олдин пайдо бўлган эди. Ўша пайтда СССРда биронта ҳам академик кутубхонада бундай хизмат йўқ эди. Бироқ, вакт ўтиши билан вазият бироз яхши томонга ўзгарди. 1984-1985 йилларда ўтказилган сўров натижаларига кўра, ўрганилган 19 та Фанлар академияси кутубхонасидан 12 тасида гигиёна ва китобларни қайта тиклаш бўлимлари ёки кичик саклаш гурухлари мавжуд эди. Барча академик кутубхоналарда бу соҳада атиги 55 киши ишлаган. Бу ФАКга келажакда академик кутубхоналар тизимидағи кутубхона фондларини саклаш, консервация ва реставрация қилиш билан боғлиқ масалаларни ишлаб чиқишида етакчи ўринни эгаллаш имконини берди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки қоғоз шаклидаги хужжатлар тарихий-маданий мероснинг ажралмас қисми, давлат ва жамиятнинг энг муҳим ахборот салоҳияти бўлиб, маданий-тарихий анъаналар давомийлигини, жамиятнинг интеллектуал ривожланишини таъминлайди. Маъданий қадриятларни асрраб-авайлаш бўйича жаҳон тажрибасини ўрганиш қайта тиклаш муаммоларини, қимматли хужжатларни ёъқотишнинг олдини олиш учун зарур. Хужжатларни саклаш жараёнида улар маълум даражада материаллар хоссаларининг қайтарилмас ўзгариши - қаришини келтириб чиқарадиган турли омилларга дучор бўлади.

Сақлашнинг мақсади - салбий омиллар таъсирини камайтириш ва хужжатларнинг мустаҳкамлигини ошириш. Бунинг учун бинолар, сақлаш шароитлари, хужжатлар ҳаракати учун барча зарур талабларни бажариш керак.

Ўтказилган тадқиқотлар асосида қуидаги хулосалар чиқариш мумкин:

1. Бугунги кунда реставрация деганда, биринчи навбатда, обьектнинг ҳақиқийлигини сақлаш учун мо Ўлжалланган фан тушунилади. Замонавий реставраторлар реставрация аралашуви ўз чегараларига эга бўлиши керак деган тамойилдан келиб чиқади.

2. Қайта тиклаш мураккаб жараён бўлиб, хужжатнинг йўқолиши ёки бузилишининг олдини олиш учун тиклашнинг барча босқичларига риоя қилиш керак.

3. Қайта тиклашнинг норматив-хуқуқий ва услубий базаси мукаммал эмас ва бир қатор муаммоларга эга. Биринчидан, норматив-хуқуқий база эскирган ва модернизацияга муҳтож. Иккинчидан, уларнинг жойлашган жойидан қатъи назар, қоғоздаги хужжатларни тиклашни тартибга солувчи ягона хужжат йўқ. Учинчидан, бу ҳаракатларнинг чекловлари аниқ. Масалан, кутубхоначиллик соҳасидаги ГОСТларни архивда қўллаш мумкин эмас ва аксинча. Бу эса хужжатларни қайта тиклашда муайян қийинчиликлар туғдиради, чунки архивлар, музейлар ва кутубхоналар фаолиятининг меъёрий-хуқуқий базаси мукаммал эмас ва бир вақтнинг ўзида барча соҳалардаги хужжатлардан фойдаланишни талаб қиласди.

Қайта тиклашнинг асосий муаммоларини қуидаги гурухларга бўлиш мумкин: хужжатларнинг ёмон сақланиши муаммолари, ходимларнинг муаммолари, лабораторияларни моддий таъминлаш муаммолари, ахлоқий ҳарактердаги муаммолар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Стеблевский В. И., Николаева Н. К. Консервация и реставрация книг. – М.: Выбил, 1987.
2. ГОСТ 7.48-2002. СИБИД. Консервация документов. Основные термины и определения. – М.: ИПК Изд-во стандартов, 2002.
3. ГОСТ 7.50-2002. СИБИД. Консервация документов. Общие требования. – М.: ИПК Изд-во стандартов, 2002.

4. ГОСТ Р 7.0.8-2013. СИБИД. Делопроизводство и архивное дело.

Термины и определения: утвержден приказом Росстандарта от 17.10.2013 г. № 1185-ст. – М.: Госстандарт, 2013.

5. Добрусина С. А. Стабилизация бумаги документов: учеб. пособие.

– М.: Межрегиональный центр библ. сотрудничества, 2014.

6. Загуляева З. А. Хранение и реставрация документов: методические рекомендации. – СПб: Реликвия, 2008.

7. Академия наук (Петербург). Положение о порядке пользования Библиотекою Императорской Академии наук : (утверждено Общим собранием 2-го декабря 1848 года). - [СПб. : Б. и., 1848].

8. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия: принятая и провозглашена Генеральной конференцией ЮНЕСКО в Париже 16 ноября 1872 г. // Историко-культурное и природное наследие: хрестоматия / сост. Н. М. Маркдорф, В. В. Сенкус, И. П. Решикова ; НФИ КемГУ. – Новокузнецк, 2006.

9. Чернышева Е. К. Научные и методологические проблемы реставрации: этические аспекты профессиональных отношений // Материалы научно-практической конференции "Реставрация в храме-памятнике" (СПб, 6-7 декабря 2006 г.). – 2006.